

Szegedi Tudományegyetem
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Magyar Nyelvészet Alprogram

**A szociolingvisztikai stílus:
Stratégiák a gyermek–felnőtt diskurzusban**

A doktori (PhD) disszertáció tézisei
Jelencsik-Mátyus Kinga

Témavezetők:
Dr. Babarczy Anna
Dr. habil. Fenyvesi Anna

Szeged

2015

1 Bevezetés

A nyelv heterogenitása és variabilitása a szociolingvisztikai vizsgálatok alapfeltevése. A heterogén struktúrák használatának tudása nem a többdialektusúságból fakad, s nem tekinthető pusztán nyelvi performanciának sem, hanem az egynyelvű beszélő nyelvi kompetenciájának részét képezi (Weinreich et al. 1968: 101). Ezt az inherens variabilitást bizonyítják magyar és nemzetközi kvantitatív szociolingvisztikai kutatások is.

A stílus a cselekedeteink módja¹ (Coupland 2007: 1). Dolgozatomban nyelvi stílus alatt a nyelvhasználati mód minden nyelvi szintjét értem, amelyet befolyásolhatnak nyelven belüli és nyelven kívüli tényezők, ezzel végtelen számú lehetőséget adva a beszélőnek gondolatai kifejezésére. Nyelvi stílusunk az, ami megkülönbözteti a beszédünket (és írásunkat) másokétól, és ami egyéni nyelvhasználatunkon belül is oly sok mindentől függően változik. A beszélt nyelvben a stílus a beszédpartnerek interakciójában teremődik meg, folyamatosan újra- és újraíródik a kommunikáció folyamában, a beszélgetésben részt vevők egymásra hatásával, a téma, a helyszín és a többi befolyásoló tényező változásával (Coupland 2007: 11).

Disszertációm célja annak vizsgálata, hogy a szociolingvisztikai stílus hogyan jelenik meg 4;6–5;6 éves budapesti óvodások beszédében. A kutatás középpontjában az áll, hogy a többi független változó (beszédpartner, környezet) megtartásával az egyes feladattípusok/ témák milyen módon befolyásolják az óvodások nyelvhasználatát, illetve milyen nyelvi/kommunikációs tényezőkben lehet a változatosságot tetten érni. Vizsgálom, hogy a szöveg és a diskurzus szintjének egyes jelenségei miként viselkednek a különböző gyerekeknél és az egyes gyerekek interjúin belül, illetve hogyan hatnak a társalgás dinamikájára. Vizsgálom, hogy ezek a jelenségek milyen együttállásokban figyelhetők meg, és ezek az együttállások milyen nyelvhasználati stratégiákat eredményeznek. Dolgozatomban a stílust nyelvészeti megközelítésben használom, a kutatás tárgya a beszédstílus, a különböző beszédmódok.

Kutatásom három fő részre osztható: az elsőben kvantitatív módszerekkel mérem a különböző feladattípusokban található különbségeket: a megnyilatkozások, a fordulók, valamint a szókincs jellemzőit. Ezt követően vizsgálom a beszélgetések interakciós szerkezetét: a fordulók felépítését, a szomszédsági párokat és a beszélőváltásokat, majd a Tolcsvai Nagyféle kognitív stilisztika (1996, 2004, 2005) keretében vizsgálom a stílusstruktúra és a szociokulturális változók összefüggéseit. Végül, harmadikként, a stílust metanyelvi

¹ „Style refers to a way of doing something.”

megközelítésben is vizsgálom. Arra keresem a választ, hogy a vizsgált életkorban tudatában vannak-e már a gyerekek annak, hogy különböző helyzetekhez különböző beszédmodok tartoznak.

A kutatás alapját a Magyar Óvodai Nyelvi Korpusz (MONYEK) képezi, melynek felvételei 2012 tavaszán készültek több budapesti óvodában. A korpusz összesen 62 4;6–5;6 éves budapesti óvodással készült, egyenként 20-30 perces, szigorú módszertan szerint felépülő interjúból áll. A korpuszból 55 gyerekekkel készült felvétel került bele a vizsgálatba.

A stílust Labov (1966, 1972) emelte a szociolingvisztika központi fogalmai közé. Az általa megalkotott önfigyelem-modell értelmében a stílus a beszédre fordított figyelem mértéke szerint változik. A formálisabb beszédhelyzet nagyobb odafigyelést, így formálisabb stílust eredményez, míg például egy kötetlen baráti beszélgetésben megismerhetővé válik a vernakuláris nyelvváltozat.

Labov elgondolásainak kritikájára született meg a Bell nevéhez fűződő hallgatóságra tervezés modell (1984, 2001), amely szerint az alkalmazott stílus elsősorban a beszédpartnertől illetve hallgatóságtól függ. Nemcsak a közvetlen beszédpartnert tekinti, hanem a címzettet, a részt vevő hallgatóságot, a hallgatókat és a fültanúkat is. Labov és Bell elméletében a kezdeményezés csak kis szerepet kap, a stílus még elsősorban reflexív jelenségként, vagyis a beszédpartner nyelvhasználatára adott válaszként jelenik meg - és ily módon a stílus dimenziójában megtalálható variabilitás, amely az egyes beszélők nyelvhasználatában megjelenik, a társadalmi dimenziókban megtalálható variabilitásból ered, és mintázata azt tükrözi (Bell 1984: 151).

A társas konstruktivista irányzat a korábban ismertetett modellekkel ellentétben a nyelvi variabilitást nem a társadalmi identitás és kategóriák letükrözéseként értelmezi, hanem a beszélők társadalmi környezetet (landscape) létrehozó nyelvi gyakorlatoként, amelyet a stílus segítségével, azon keresztül közvetítenek (Eckert 2000). A nyelvi változatosságot tehát nem a társas környezet véletlen következményének, hanem a nyelv alapvető jellemzőjének tekinti (Eckert 2012: 93–94), visszanyúlva ezzel az weinreichi alapokhoz (Weinreich et al. 1968). A társas konstruktivista megközelítés fontos új vonása, hogy úgy értelmezi a variabilitást, mint a társas szemiotikus rendszer alapját, amely lehetőséget ad a közösség társas kapcsolatainak kifejezésére. És mivel ezek a kapcsolatok állandóan változnak, a változókat nem tekinthetjük állandó jelentések konszenzusos jelölőinek, legfontosabb tulajdonságuk sokkal inkább a változékonyság, ami a stílusban fejeződik ki, vagyis a nyelvhasználatban, ahogyan a beszélők interpretálják és reinterpretálják a változókat, és beépítik őket a kommunikációba (Eckert 2012: 94, Silverstein 2003). A társas konstruktivista megközelítés a stílust „a társas valóság

létrehozásának eszközeként” (Bartha–Hámori 2010: 302) értelmezi, és a stílus kezdeményező jellegét hangsúlyozza (Schilling-Estes 2004). Az ide sorolható meghatározó vizsgálatokban (pl. Coupland 1980, 1985, Eckert 2000 és Schilling-Estes 1999) a beszélői ágencia és a stílus kezdeményezésként való felfogása központi helyet foglal el. A dolgozat a társas konstruktivista megközelítést követi.

A kognitív stilisztikában a stílus alapja és feltétele a nyelvi potenciál, azaz a nyelvi variabilitásból eredő stíluslehetőségek. A nyelvhasználatot belső/nyelven belüli és külső/nyelven kívüli tényezők is befolyásolják, ezzel teremtve meg a variabilitást, amely a nyelv bármely szintjén megjelenhet a fonetikától a diskurzusig.

A variabilitás elsajátítása nem tekinthető a nyelvi fejlődés melléktermékének (szemben pl. Labov 1964-es elméletével), sokkal inkább a nyelvelsajátítás része (Roberts 2005: 153–254). Az elmélet, mely szerint a variabilitás elsajátítása a nyelvelsajátítás része, mind pszicholingvisztikai, mind pedig szociolingvisztikai szempontból fontos, hiszen magyarázatot ad arra, hogy a gyerekek hogyan építik fel nyelvi rendszerüket egy elképesztően változatos, társadalmilag strukturált nyelvi környezetben (Nardy et al. 2013).

2 Célok, kutatási kérdések

Dolgozatomban vizsgálom egyrészt azt, hogy egy idegen felnőttel folytatott beszélgetésben, feladatok megoldásakor a 4;6–5;6 éves gyerekek nyelvhasználatát mennyire befolyásolja a feladatok adta kötöttség-szabadság, és milyen szabályosságok figyelhetőek meg a társalgás dinamikájában. A dolgozat ezen részében a MONYEK korpusz morfológiai elemzése (Orosz–Mátyus 2014) volt a segítségemre. Ennek alkalmazásával vizsgálom a gyerekek megnyilatkozásainak és fordulóinak számát és hosszát, valamint a szókincset, és azt, hogy ezeket az eredményeket befolyásolják-e a független változók, úgy mint a demográfiai adatok (pl. a gyermek életkora, szülők iskolázottsága, könyvek száma), vagy a feladatok típusa.

A kvantitatív elemzés mellett kutatásom célja az is, hogy az adatok „mögé” tekintve a beszélgetés szerveződésének egyéb sajátosságait is megismerjem: azt, hogy a stílus szociokulturális tényezői (Tolcsvai Nagy 1996, 2004, 2005) milyen módon befolyásolják a nyelvhasználatot ezekben a beszélgetésekben. Megvizsgálom, hogy szövegszinten, illetve a diskurzus szintjén milyen különbségek fedezhetők fel a szociokulturális tényezők eltéréseinek eredményeképp, valamint azt, hogy az így feltárt jellemzők milyen mintázatokat alkotva, milyen stratégiákban jelennek meg a gyerekek nyelvhasználatában.

Végül vizsgálom azt is, hogy metanyelvi szinten megjelenik-e már a MONYEEK felvételeken szereplő korosztálynál az, hogy különböző szituációkban eltérő nyelvi elemeket használunk fel az eszköztárunkból. Jelen kutatás ezen részének célja annak vizsgálata, hogy óvodás korban a gyermekek milyen metanyelvi tudással rendelkeznek a különböző nyelvváltozatokról, mennyire vannak tudatában annak, hogy különböző helyzetekben különböző módon használjuk a nyelvet. Feltérképezem, hogy a kommunikációs helyzet mely összetevőjéről gondolják, hogy befolyásolja a nyelvhasználatot, illetve megvizsgálom, hogy mindez a tudás hogyan jelenik meg a diskurzusban.

A vizsgálat hipotézisei összefoglalva a következők:

1. Azt várom, hogy a fordulók és megnyilatkozások morfémában mért átlagos hosszára (MLTm és MLUm) hatással lesz egyrészt a szociokulturális háttér és a nem is, oly módon, hogy a jobb háttérből érkező gyerek, illetve a lányok hosszabb fordulókat és megnyilatkozásokat produkálnak. Másrészt pedig a különböző feladattípusoknak is jelentős hatása lesz az MLTm és MLUm változókra úgy, hogy a képleírásokban magasabb, míg a szabadabb témákban alacsonyabb értékeket találunk.
2. A szókincs nagyságára a nemnek és a társadalmi csoportnak is lesz hatása.
3. A beszélgetések szerkezeti jellemzői (szekvenciális rendezettség, fordulók felépítése, beszélőváltások) tekintetében jelentős különbségek figyelhetők meg a képleírási feladatok és az interjú szabadabb témakifejtései között.
4. A stílus szociokulturális tényezői jelentősen befolyásolják a nyelvi elemek használatát mind a diskurzus, mind pedig a szöveg szintjén.
5. A legtöbb interjú folyamán elmozdulás figyelhető meg az először használt stílushoz képest, leggyakrabban az informális/laza tartomány irányába.
6. Az interjúk során a gyermekek többféle stratégiát alkalmaznak, azonban a leggyakoribb egyfajta „átmenetes” stratégia lesz, amelynek során az interjú elején még visszahúzódozó, bizonytalan beszélő a felvétel előrehaladtával egyre magabiztosabbá válik.

7. A vizsgálat metanyelvi részében jellemzően a vizsgálatvezető által felvezetett kérdéseket tárgyalják, de a gyerekek többsége nem beszélget ezekről a témákról. A foratókönyvben találhatóaktól eltérő téma legfeljebb elvétve jelenik meg a modulban.
8. Hangok tekintetében az általános szabályok, készen kapott vélemények nagy dominanciája jellemző. Egy-egy interjúban jellemzően egyfajta hang jelenik meg, a polifónia nem jellemző.
9. A gyerekek leginkább páciensként jelenítik meg magukat a metanyelvi részben, mint akiknek nincsen beleszólásuk a nyelvhasználati szokások irányításába.

3 A dolgozat felépítése

A dolgozatban a bevezetés után a kutatási kérdések és hipotézisek összefoglalása következik. A második fejezet a stílus szociolingvisztikában használt értelmezésének módozatait mutatja be, kitérve röviden a magyar példákra is. Ezt követően a variabilitás fejlődési elméleteinek ismertetése következik. A negyedik részben olvasható azoknak a magyar gyermeknyelvi vizsgálatoknak az összefoglalása, amelyek a jelen dolgozat témája szempontjából relevánsak.

Az ötödik fejezet bemutatja, hogy a gyermek–felnőtt dialógusok kvantitatív, kvalitatív és metanyelvi vizsgálatához a dolgozat milyen elméleti keretet használ fel, elsősorban az interakcionális stilisztikára és a kognitív stilisztikára helyezve a hangsúlyt.

A dolgozat a MONYEEK korpusz kiválasztott interjúinak elemzésén alapul, így a hatodik fejezet célja e korpusz részletes bemutatása. Itt megismerhetjük a számítógépes szövegfeldolgozás lépéseit is, amely a kutatás egyik fő célkitűzéseként lehetővé teszi a MONYEEK részletes vizsgálatát a jelen kutatásétól eltérő témákban is, valamint más korpuszok elemzéséhez is alkalmazható. Ezt követően a dolgozatban vizsgált függő változók bemutatása következik.

A nyolcadik fejezetben az interjúk társalgáselemzési módszereket felhasználó általános elemzése után a statisztikai vizsgálat következik. Az adatokat demográfiai tényezők szerint, illetve a feladathatások szerint is vizsgálom. Ezt követi az interakciós szerkezet, majd a stílusstruktúra és a szociokulturális változók összefüggéseinek vizsgálata, végül pedig a gyerekek által használt stratégiák elemzése elsősorban az interakcionális stilisztika és a kognitív stilisztika módszertanát felhasználva. A kilencedik fejezetben összevetem a vizsgálat kvantitatív és kvalitatív eredményeit.

A következő rész középpontjában az áll, hogy a vizsgálatban részt vevő gyerekek milyen metanyelvi tudással rendelkeznek a különböző beszédmódokról, illetve a beszédhelyzet mely összetevőiről gondolják azt, hogy hatással van a nyelvhasználat módjára.

A tizenegyedik fejezet összefoglalást nyújt a dolgozat eredményeiről, bemutatja, hogy az adatok mennyire igazolták a hipotéziseket, illetve áttekinti a MONYEEK feldolgozásának további lehetőségeit.

4 A MONYEEK bemutatása

A MONYEEK elsősorban a gyermeknyelvi variabilitás vizsgálatára jött létre, 62 4;6–5;6 éves budapesti óvodás gyermekkel készített, egyenként 20–30 perces interjúból áll. A felvételek 2012 tavaszán készültek. A MONYEEK célja az, hogy elegendő mennyiségű anyagot adjon a 4;6–5;6 éves gyerekek nyelvhasználatának vizsgálatához, valamint a felnőtt, írott nyelvi korpuszokra kidolgozott számítógépes nyelvészeti módszerek adaptálásával új lehetőségeket nyújtson a sok adatot tartalmazó nagyobb gyermeknyelvi korpuszok kezelésében, elemzésében. Az interjúk több nyelvi szint vizsgálatára is alkalmasak, és egyben nem tipikus nyelvi fejlődésű gyermekek nyelvhasználatának vizsgálatához is kiindulópontként szolgálhatnak.

A korpusz 37 714 megnyilatkozásban 178 377 szót tartalmaz. A vizsgálat jellegéből, és az adatközlők életkorából adódóan az adatok mintegy felét a vizsgálatvezetői adatok teszik ki, hiszen a kisebb gyermekekkel készített felvételek során a vizsgálatvezető szerepe sokkal nagyobb, sokkal többet beszél, mint felnőttekkel készített felvételek esetében.

A MONYEEK 62 interjújából 55 került bele a vizsgálatba. Azért kellett egyes felvételeket kihagyni, mert az átírás, ellenőrzés és a kérdőívek feldolgozása során kiderült, hogy különböző okok miatt ezek nem voltak alkalmasak az elemzésre. Ilyen okok voltak például, hogy az egyik kislány nem jól hallott, több gyerek beszédhibája olyan típusú volt, ami erősen zavarta az érthetőséget, illetve az is többször előfordult, hogy egy-egy gyerek annyira félt, vagy olyan motiválatlan volt, hogy alig kaptunk tőle adatot. Nem volt kizáró ok azonban az, ha az interjú forgatókönyvének nem minden feladatát oldották meg. A vizsgálatban szereplő interjúk összesen 33 495 megnyilatkozásban 156 177 tokent tartalmaznak.

Az interjúk készítése előtt beleegyező nyilatkozatot kértünk a szülőktől, illetve egy demográfiai kérdőív kitöltését is kértük tőlük, ezt azonban nem minden esetben kaptuk vissza. Az interjúkat külön helyiségben (nem a csoportszobában) vettük fel.

Minden interjú szigorú módszertan szerint készült, a feladatok ugyanabban a sorrendben követték egymást. Az interjúk készítésekor kétféle feladatot használtunk: egyrészt a képleírást

(itt négy képsorozat szerepelt), másrészt pedig szabadabb témákat (ide három feladat tartozik, úgy mint egy jól ismert játék szabályainak elmesélése, a szép beszédről való beszélgetés, illetve egy, a gyerekek által felvetett szabad téma).

A felvételek technikai feldolgozása is fontos szerepet töltött be a kutatásban: egyrészt célom volt, hogy a MONYEK-et a számítógépes feldolgozás segítségével más célú kutatásokra is felhasználhassák, valamint az itt kifejlesztett alkalmazások más korpuszok feldolgozásánál is segítséget nyújtsanak. A feldolgozás alapját a CHILDES átírása jelentette, ehhez kapcsoltuk egy magyar morfológiai elemző (HuMor), és egy egyértelműsítő (PurePos) beszélt gyermeknyelvre adaptált változatát.

5 Módszertan

A dolgozat három fő részéhez különböző módszertan kapcsolódik. Az első, kvantitatív részben a számítógépes elemzés segítségével kinyert adatokat az SPSS 19 statisztikai programmal dolgoztam fel. A dolgozat második részében elsősorban kvalitatív elemzést alkalmaztam a diskurzusszerkezet, a stílusstruktúra és a gyerekek nyelvhasználatában megtalálható stratégiák vizsgálatára. Mivel – empirikus kutatások tanúsága szerint - a stílus hatása a szövegszintű változók mellett diskurzusszinten is mérhető (Bartha–Hámori 2010, Tannen 2005), a diskurzus szintjének olyan jelenségeihez, mint a fordulóhossz, a beszélőváltások vagy a szünetek, szintén társadalmi elvárások, normák kapcsolódnak, használatukat ezek irányítják, és ezáltal társadalmi jelentést hordoznak. Ennek vizsgálatára elsősorban az interakcionális stilisztika, valamint a társalgáselemzés módszereit használtam fel (hasonló vizsgálatra lásd például Boronkai 2009, 2011, 2013). A stílusstruktúra felépítését Tolesvai Nagy (1996, 2004, 2005) kognitív stilisztikai elméletére támaszkodva a szociokulturális változókkal való kapcsolatában vizsgáltam.

A harmadik, metanyelvi részben a módszertan nagy hangsúlyt kapott, hiszen itt volt a legnehezebb a kutatónak szubjektív nézőpontot képviselni. Ezért Aro (2009) módszertanára alapozva elsőként a diskurzusokban megjelenő témákat mutatom be, majd ezt követi a beszélgetésekben megjelenő hangok illetve szólamok vizsgálata, valamint az ágencia elemzése.

6 Eredmények

A következőkben bemutatom a kutatás legfőbb eredményeit, kiemelve, hogy mennyire igazolódtak a vizsgálat hipotézisei. A fordulók és megnyilatkozások morfémában mért átlagos hosszára (MLTm és MLUm) szignifikáns hatással volt a nem, oly módon, hogy a lányok hosszabb fordulókat és megnyilatkozásokat produkáltak, mint a fiúk – így ez a feltevés igazolódt. A különbségek a képleírási feladatokban nagyobbak, a szabadabb témákban pedig kisebbek. Azonban a társadalmi háttér hatása alig néhány helyen mutatkozik meg, jellemzően csak a hosszabb feladatokban – tehát ez a hipotézisem csak részben nyert igazolást. A társadalmi háttér hatásának gyengesége a vizsgálat egyik legmeglepőbb eredménye, hiszen hasonló korú és idősebb gyerekekkel végzett kutatások mind a család szocio-kulturális helyzetének erős befolyását mutatják. Úgy tűnik, hogy egyrészt beszélt nyelvi vizsgálat esetén (szemben például az országos kompetenciaméréssel), másrészt pedig a jelen dolgozatban vizsgált változónál (vö. például a kifejezetten morfológiai, illetve morfoszintaktikai irányú kutatások) inkább a nemek szerinti különbségek jellemzőek, a társadalmi háttéré sokkal kisebb mértékben. A szülők iskolázottságának semmiféle hatása nem mutatható ki a vizsgált interjúkban.

Az egyes feladattípusok más-más jellegű, elsősorban tervezettségük mértékében különböző szövegek megalkotását várták a gyerekektől. Míg a képleírási feladatok csaknem monologikus szövegeket vártak el a gyerekektől, a szabadabb beszélgetésekben a nyelvhasználat közelít a spontán beszélgetésekhez. Az előbbiben kevésszámú, de nagyon hosszú, míg az utóbbiban sok és rövid fordulóval találkozunk. A feladattípusoknak, feltevésnek megfelelően, jelentős hatása van mind az MLTm, mind pedig az MLUm értékekre: a képleírásokban magasabb, míg a szabadabb témákban alacsonyabb értékeket találunk. A feladattípusok különbségét az MLTm és az MLUm tekintetében statisztikai próbák is igazolják.

Bár a szókincs a gyerekekkel végzett vizsgálatok egyik fontos mérőszáma, jelen dolgozatban, a felhasznált számítógépes nyelvészeti alkalmazások segítségével nemek és társadalmi csoportok szerint is egymáshoz nagyon közeli eredményeket tapasztaltunk, így semmilyen szókinccset érintő hatás nem mutatható ki.

A hipotéziseknek megfelelően a beszélgetések szerkezeti jellemzői (szekvenciális rendezettség, fordulók felépítése, beszélőváltások) tekintetében jelentős különbségek figyelhetők meg a képleírási feladatok és az interjú szabadabb témakifejtései között.

A feladattípusok közti kvalitatív és kvantitatív különbségek együttesen arra engednek következtetni, hogy míg a képleírásokban mutatott nyelvhasználat a gyerekek által birtokolt,

jellemzően felnőttel való beszélgetésben megmutatkozó nyelvhasználat legmagasabb szintjét mutatja, addig a szabadabb témákban a spontán társalgáshoz közelebb, szükségszerűen kevésbé szerkesztett beszédmód jelenik meg. Ebből következően a két feladattípusban mutatott nyelvhasználatot mindenképpen meg kell különböztetni egymástól. Ezek az eredmények fontosak lehetnek a gyerekek nyelvi fejlődését, illetve a nyelvi zavarokat vizsgáló munkákban.

Ugyancsak a várakozásaimnak megfelelő eredményeket kaptam a stílus szociokulturális tényezőinek vizsgálatakor: ezek a faktorok jelentősen befolyásolják a nyelvi elemek használatát mind a diskurzus, mind pedig a szöveg szintjén. A magatartás és a többi változó mentén is főként a közömbös altartomány dominál. Diskurzusszinten a legnagyobb variancia a beszélőváltások terén jellemző: az önkiválasztásos beszélőváltást gyakran tartalmazó interjúkban a magatartás a laza tartomány felé mozdul el. Szövegszinten pedig a mondatok bővítése, a választékosabb szavak használata a választékos magatartás felé való közeledésre utal, de időnként a laza altartomány is megjelenik szövegszinten is. Az eredmények csak részben igazolták hipotézisemet: több interjú folyamán figyelhető meg elmozdulás az először használt stílushoz képest, de a legtöbb interjúban a közömbös altartományok a dominánsak.

Azonos feladattípusok és megegyező szociokulturális tényezők esetén is számos különbséget mutatott a gyerekek nyelvhasználata a vizsgált interjúkban. Ezek a különbségek az eltérő nyelvhasználati, interjúban való részvételt irányító stratégiáknak köszönhetőek. Az interjúk során a gyerekek többféle stratégiát alkalmaztak, mint például a határozott, a bizonytalan, vagy az izgága. Azonban a várakozásaimmal ellentétben a stratégiai átmenet, amelynek során az interjú elején még visszahúzódó, bizonytalan beszélő a felvétel előrehaladtával egyre magabiztosabb lesz, viszonylag ritkán szerepelt. Érdekes ugyanakkor, hogy az átmeneti stratégia a beszélők egy meghatározott csoportjára, nevezetesen az *lm* csoportra a jellemző a leginkább.

Szintén igazolódtott a hipotézisem a metanyelvi vizsgálattal kapcsolatosan: ebben a részben jellemzően a vizsgálatvezető által felvezetett kérdéseket tárgyaltuk meg a gyerekekkel, azonban az már nem nyert igazolást, hogy a gyerekek többsége nem beszélget ezekről a témákról, hiszen a legtöbb interjúban hosszú, elemezhető válaszokat kaptam. Emellett több olyan téma is volt, amelyet jellemzően a gyerekek kezdeményeztek, mint például a fiúk és lányok nyelvhasználatának különbségei. A metanyelvi részben az alkalmazott hangok tekintetében az általános szabályok, készen kapott vélemények voltak a leggyakoribbak, mégpedig olyan formában, hogy a gyerek általában páciensként jelent meg. A gyerek mint ágens viszonylag kevés interjúra jellemző, csakúgy, mint a polifónia.

7 Összefoglalás és kitekintés

A dolgozat a MONYEEK korpusz 62 interjújából 55-öt dolgoz fel és elemez részletesen. A vizsgálat fő célja az volt, hogy bemutassa, gyermek–felnőtt diskurzusban, interjúhelyzetben milyen különbségek jelennek meg a gyerekek beszédében, és ezek a különbségek milyen nyelvi jegyekhez, például diskurzusjegyekhez, illetve milyen demográfiai jellemzőkhöz köthetők, milyen stratégiákat figyelhetünk meg a diskurzusok alakításában. Ezeket a jellemzőket a dolgozat kvantitatív, kvalitatív és metanyelvi szinten vizsgálta.

A dolgozat főként az interakcionális stilisztika elméleti keretét használja, ehhez szorosan kapcsolódva a kvalitatív vizsgálatban a kognitív stilisztika legújabb megközelítéseit alkalmazta.

A kutatás eredményeiből képet kapunk arról, hogy az interjúban felhasznált különböző feladattípusokban, illetve az ezek megoldásakor születő diskurzusokban milyen különbségek jelennek meg a dolgozatban vizsgált változók tekintetében, és az eltéréseket milyen tényezők befolyásolják. A kvantitatív elemzésben megismerjük a fordulók és megnyilatkozások száma és hossza, valamint a szókincs összefüggéseit a feladattípusokkal, illetve a társadalmi háttérrel. A kvalitatív elemzésben főként az interakciós szerkezet és a stílusstruktúra állt a középpontban.

Ilyen nagyságú korpusz részletes elemzéséhez nagy segítséget nyújthat a számítógépes feldolgozás, azonban a magyar nyelvre legfeljebb felnőtt nyelvhasználók írott szövegeire voltak eddig alkalmazások (lemmatizálás, morfológiai elemzés és egyértelműsítés). A dolgozathoz kapcsolódva számos új technikai megoldás született, amelyekben Orosz Györggyel együtt dolgozva a meglévő lehetőségeket beszélt gyermeknyelvi szövegekre adaptáltuk, így képesek voltunk például az MLUm, az MLTm, a szókincs automatikus mérésére. Ezzel egyrészt lehetővé tesszük, hogy a MONYEEK korpuszt más kutatásokban, a jelenlegi dolgozattól eltérő célokkal is hatékonyan felhasználják, valamint más, hasonló jellegű korpuszok is sikerrel alkalmazhatják ezeket a fejlesztéseket.

A MONYEEK elsődlegesen abból a célból jött létre, hogy a jelen disszertációhoz anyagot szolgáltatson, de mivel nagyon kevés gyerekekkel készült beszélt nyelvi korpusz áll a dolgozat írásának időpontjában a kutatók rendelkezésére, a felvételeket anonimizálással más kutatások számára is felhasználhatóvá tettem. Ilyen például az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Karán folyó kutatás: Szabó Pál Tamás és Jakab Zoltán jelenleg is zajló kísérleteikben szinuszhullámú beszéd-szintézissel előállított mondatok felismerhetőségét vizsgálják gyerekeknél és felnőtteknél. A beszéd-szintézis alapjául szolgáló mondatlistát a MONYEEK szógyakorisági adatai segítségével állították össze. Brdar Mario, Brdar-Szabó Rita és Kugler

Nóra közös kutatásukban az *-ék* morffal jelölt többség megkonstruálását vizsgálják kognitív nyelvészeti keretben, empirikus módszerekkel (Brdar et al. 2014), a MONYEK adatait is felhasználják korpuszalapú elemzéseikben.

A korpusz anyaga referenciaként szolgálhat olyan kutatásokhoz is, amelyek azt vizsgálják, a gyerekeknél mikor és hogyan alakul ki a szövegek tervezése, mikor fedezhető fel náluk a tervezett/tervezetlen szövegek oppozíciója. Lehetőséget nyújt például a fatikus elemek vagy a diskurzusjelölők gyermeknyelvi vizsgálatára. Az interjúk lehetőséget adnak a gyermeknyelvi diskurzusok jellemzőinek kutatására is (mint például a fordulók, beszélőváltások megjelenése), hiszen ilyen vizsgálatra magyar nyelven, különösen pedig a gyermeknyelvben még kevés példa van (Tolcsvai Nagy 2001: 50). Emellett mindenképp érdemes megvizsgálni azokat a szociolingvisztikai változókat is, amelyek – eltérő okokból – a jelen dolgozathoz kimaradtak, mint például az inessivusi (bVn).

Felhasznált irodalom

- Aro, Mari (2009) *Speakers and doers: Polyphony and agency in children's beliefs about language learning*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Bartha, Csilla – Hámori, Ágnes (2010) Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. *Magyar Nyelvőr*, 134(3): 298–321.
- Bell, Allan (1984) Language style as audience design. *Language in Society*, 13(2): 145–204.
- Bell, Allan (2001) Back in style: Reworking audience design. In: Eckert– Rickford (szerk.) 139–169.
- Boronkai, Dóra (2009) *Bevezetés a társalgáselemzésbe*. Budapest: Ad Librum.
- Boronkai, Dóra (2011) Az interakciós szerkezet és a szociokulturális tényezők összefüggése a spontán társalgásokban. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, XI: 151–168.
- Boronkai, Dóra (2013) A beszélőváltások és a szociokulturális tényezők összefüggései társalgási szövegekben. *Magyar Nyelvőr*, 137 (1): 68–86.
- Brdar, Mario – Brdar-Szabó, Rita – Kugler, Nóra (2014) A többség *-ék* jeles kifejezésének nyelvváltozási folyamata. Elhangzott: *Generációk nyelve – Új nézőpontok a magyar nyelv leírásában* 5. konferencia. 2014. november 27. ELTE.
- Coupland, Nikolas (1980) Style-shifting in a Cardiff work-setting. *Language in Society*, 9(1): 1–12.
- Coupland, Nikolas (1985) “Hark, hark the lark”: Social motivations for phonological style-shifting. *Language and Communication*, 5(3): 153–72.
- Coupland, Nikolas (2007) *Style: Language variation and identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eckert, Penelope (2000) *Linguistic variation as social practice*. Massachusetts: Blackwell.

- Eckert, Penelope (2012) Three waves of variation study: The emergence of meaning in the study of sociolinguistic variation. *Annual Review of Anthropology*, 41: 87–100.
- Labov, William (1966) *The social stratification of English in New York City*. Washington, DC: Center for Applied Linguistics.
- Labov, William (1972) *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Mátyus, Kinga – Orosz, György (2014) MONYEK: Morfológiailag egyértelműsített óvodai nyelvi korpusz. *Beszéd kutatás* 2014. 237–245.
- Nardy, Aurélie – Chevrot, Jean-Pierre – Barbu, Stéphanie (2013) The acquisition of sociolinguistic variation: Looking back and thinking ahead. *Linguistics*, 51(2): 255–285.
- Orosz, György – Mátyus, Kinga (2014) An MLU estimation method for Hungarian transcripts. *Text, Speech, and Dialogue, of Lecture Notes in Computer Science*, 865: 173–180.
- Roberts, Julie (2005) Acquisition of sociolinguistic variation. In: Ball, Martin J. (ed.) *Clinical sociolinguistics*. Oxford: Blackwell. 153–164.
- Silverstein, Michael (2003) Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. *Language and Communication*, 23: 193–229.
- Tannen, Deborah (1987) Conversational style. In: Dechert, Hans W. – Raupach, Manfred (eds.) *Psycholinguistic models of production*. Norwood, NJ: Ablex. 251–267.
- Tannen, Deborah (1999) New York Jewish conversational style. In: Jaworski, Adam – Coupland, Nikolas (eds.) *The discourse reader*. London and New York: Routledge. 454–466.
- Tannen, Deborah (2005) *Conversational style: Analyzing talk among friends*. New York: Oxford University Press.
- Tannen, Deborah (2007) *Taking voices: Repetition, dialogue, and imaginery in conversational discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tolcsvai Nagy, Gábor (1996) *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy, Gábor (2004) A nyelvi variancia kognitív leírása és a stílus (Egy kognitív stíluselmélet vázlat). In: Büky, László (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI*. Szeged: SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék, Magyar Nyelvészeti Tanszék. 143–160.
- Tolcsvai Nagy, Gábor (2005) *A cognitive theory of style*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Weinreich, Uriel – Labov, William – Herzog, Marvin I. (1968) Empirical foundations for a theory of language. In: Lehman, W. – Malkiel, Y. (eds.) *Directions for historical linguistics*. Austin: University of Texas Press. 95–188.

A szerzőnek a disszertáció témakörében publikált tanulmányai (időrendben)

- Mátyus Kinga (2009) Öt- és tízéves gyerekek és a (bVn) változó. Borbély Anna, Vanconé Kremmer Ildikó, Hattyár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. 15. Élőnyelvi Konferencia. MTA Nyelvtudományi Intézet – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar: Budapest – Dunaszerdahely – Nyitra. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 121–129.
- Mátyus Kinga (2012) Anonimizálási gyakorlat? In: Tanács Attila – Vincze Veronika (szerk.) *Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Informatikai Tanszékcsoport. 338–342.
- Mátyus Kinga (2013) The (bVn) variable in the speech of five- and ten-year-old Hungarian children. In: Polczynska, M. et al. (szerk.) *Young Linguists' Insights – Taking interdisciplinary approaches to the fore*. Poznan: Uniwersitet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. 55–62.
- Mátyus Kinga (2014) Stílus a gyermeknyelvben: Az átlagos megnyilatkozáshossz (MLU) mint a stílus jelzője? In: Ladányi, Mária – Vladár, Zsuzsa – Hrenek, Éva (szerk.) *Nyelv – társadalom – kultúra. Interkulturális és multikulturális perspektívák*. Budapest: MANYE–Tinta, Vol. 1: 203–208.
- Mátyus Kinga – Orosz György (2014) MONYEEK: Morfológiailag egyértelműsített óvodai nyelvi korpusz. *Beszédkutatás* 2014. 237–245.

Budapest, 2015 márciusa

Jelencsik-Mátyus Kinga